

KÖY KALKINMASI BAKIMINDAN KÖYLERİMİZDEKİ İŞGÜCÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Prof. Dr. Cavit Orhan TÜTENGİL
(İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Sosyoloji Kürsüsü)

I. Giriş. II. Köylerimizdeki işgücünün ve İş Organizasyonunun Genel Durumu. III. Yapısal Bir Sorun Olarak Mevsimlik İşsizlik ve Gizli İşsizlik. IV. İşgücünün Değerlendirilmesi : A. Uygulamalar. B. Öneriler. V. Özet ve Sonuç.

I. GİRİŞ

“Köy ve Köylü Sorunları Simpozyumu”nun konuları arasında “işgücü sorunları ve çözüm yolları”nın büyük bir önem taşıdığına şüphe yoktur. Kalkınma çabası içinde bulunan her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kalkınmanın manivelası niteliğindeki bir işgücü potansiyelinin, kalkınmayı hızlandırmak yerine yavaşlatmak ve engellemek biçiminde bir görev yüklenmeye dönüşmesine elbette seyirci kalınmaz. Bunun içindir ki, “Planlı Kalkınma” döneminde bu konu da ele alınmış, yapısal bir sorun niteliği taşıdığı için de köklü yapı düzenlemelerine gidilmedikçe istenilen amaçlara ulaşılamayacağı gerçeği güç kazanmağa başlamıştır.

Her sosyo - ekonomik ve kültürel konu gibi “Köy Kalkınması” konusunun da Türkiye’nin ve Türk ekonomisinin bütünlüğü içinde ele alınması zorunludur. Türkiye’nin sorunlarını ayrı bölümler içinde düşünerek çözüm yolu bulma olanağı mevcut olmadığı gibi, temel nedenlere inmeden ve dar boğazlar yaratan mekanizmaları değiştirmeden sağlıklı bir işleyişe ulaşmak da mümkün değildir. Yapılacak şey, akıl yolunu ege-

* Köy İşleri Bakanlığı tarafından düzenlenen “Simpozyum”ta, Bakanlık yetkililerinin isteği üzerine aralık 1971’de hazırlanıp, tebliğ olarak sunulmuştur.

men kılarak yurt gerçeklerine yaklaşmak, objektif ölçülerle sorunları tanımak, tutarlı ve geçerli çözüm yollarını ortaya koymaktır.

“Köy Kalkınması Bakımından Köylerimizdeki İşgücünün Değerlendirilmesi” konulu tebliğimizde, bize ayrılan süre ve verilen görevle kendimizi sınırlandırmamız nedeniyle sorun ana çizgileriyle ele alınmıştır. Genel durumun ortaya konulmasından sonra kırsal işgücünün değerlendirilmesi bakımından yapılan çalışmalarla, ileri sürülen öneriler gözden geçirilerek bir tartışma ortamı hazırlamak bu tebliğin amacı olmuştur. Kişisel tercihimiz “sonuç”ta ortaya konulmaktadır. Bizim dileğimiz, sorumlu yönetmenler, konuyla yakından ilgili bilim adamları ve yüksek seviyeli yürütücülerden oluşan değerli topluluğunuzun Türkiye gerçeklerine ve gereksinmelerine en uygun olan çözüm yolunu bulup göstermesidir.

II. KÖYLERİMİZDEKİ İŞGÜCÜNÜN VE İŞ ORGANİZASYONUNUN GENEL DURUMU

“Tarım kesimi”ni “köylük yerler”le eşanlamlı kabul ederek bu kesimde yer alan “faal nüfus”u ele alacak olursak, tarım kesiminde çalışanlar sayısının mutlak olarak artışına karşılık oran olarak devamlı bir gerileme karşımıza çıkmaktadır :

Çizelge 1

İktisaden Faal Nüfusun Ana Kesimler Arasında Dağılımı
(1945 - 1975)

Kesimler	(Bin olarak)			
	1945 Sayı/Oran	1955 Sayı/Oran	1965 Sayı/Oran	1975 Sayı/Oran
Tarım	6.350/ 85.6	9.490/ 81.7	12.800/ 79.6	16.400/ 76.6
Sanayi	560/ 7.6	990/ 8.5	1.530/ 9.5	2.500/ 11.7
Ticaret ve Hizmetler	510/ 6.8	1.140/ 9.8	1.750/ 10.9	2.500/ 11.7
Toplam	7.420/100.0	11.620/100.0	16.180/100.0	21.200/100.0

Kaynak : Türkiye'nin İnsangücü Durumu ve İhtiyaçlar (1960-1975), Ankara 1961, s. Ek I/1, tablo I ve II, (Çoğaltma - DPT Yayını).

Yukarıdaki durum ve projeksiyonlar, büyük ölçüde kırsal alanda yer aldığını bildiğimiz yüksek doğurganlık sonucu, hem “tarım”da çalışan-

lar sayısını, hem de tarım dışı kesimleri, sayıca olduğu gibi oran olarak da büyüten iki başlı bir faktörün işleyişini göstermektedir.

Kırsal alanlardaki çalışanlar sayısının devamlı artışına karşılık tarımsal alanları, bazı sakıncalarına rağmen, sürekli olarak artırma olanağının bulunmayışı, başka bir deyişle, zorlanan sınırların aşılması, aşağıdaki çizelgeden de anlaşılacağı gibi, hissedilir bir iç gelişmeyi (emek yoğunluğu daha yüksek tarımsal çalışmaları) başlatmış bulunmaktadır :

Çizelge 2

Ekili ve Dikili Alanların Dağılımı

(Bin Hektar)

Yıllar	Tarla Alanı	Sebze	Bağlar	Meyvelik	Zeytinlik
	Ekilen/Nadas	Bahçeleri			
1951	10.600/4.672	—	593	620	352
1955	14.205/6.793	—	707	660	443
1960	15.305/7.959	—	782	730	548
1965	15.294/8.262	—	800	862	643
1969	15.907/8.024	500	838	951	723

Kaynak : Tarım İstatistikleri Özeti 1969, Ankara 1970, s. 7, tablo 1, (DİE Yayını).

İş organizasyonu konusunda bir gösterge niteliği taşıyan çift hayvanı, traktör ve karasaban ile bunların aracılığıyla işlenen alanlar hakkındaki en yeni sayılar (1969) şöyle ifade edilebilir :

2.349.247 çift hayvanının (çift sayısı) yanı sıra 96.407 traktör mevcuttur. Sayısı 1.908.203 olan karasabana, 458 bin tekerleksiz demir pulluk da eklenebilir. 2.191.500 döğenin yanı sıra da sayısı 11.400 olan harman makinası vardır¹.

17 milyon 500 bin hektarlık alan hayvanla işlenirken 7 milyon 231 bin hektar alanın traktörle işlendiği Türkiye tarımında, kendini gittikçe hissettiren, geleneksel tarımdan makinalı tarıma geçiş süreci yürürlüktedir. Traktörle sembolize edilen bu makinalaşma da, tarımsal işgücü açısından bazı sorunları birlikte getirmektedir.

1 Bk. Tarım İstatistikleri Özeti 1969, Ankara 1970, s. 8 ve 24.

Tarım işçisinin yerini alması bakımından Türkiye’de bir traktörün işinden ettiği işgücü hesabına esas teşkil edecek bazı katsayılar öne sürülmüştür. Nichols’a göre, bir traktör 3.4, Helling’lere göre de 5-9 tarım işçisini işinden etmektedir. Helling’ler bu çerçeve içinde “aylak kalan”ları pek önemsememekle birlikte, “Fakat ekseriya olduğu gibi traktörler bir hisse karşılığı başkalarına çift sürmek için alındığı ve bu suretle toprak-sız köylü, ezeli geçinim kaynağından mahrum edilmeğe başladığı zaman durum”un ciddiyeti kazanacağını belirtmektedirler².

“Türkiye’de Ziraî Makinalaşma” araştırmasında da bu konunun üzerinde durulduğu görülür. Araştırma sonuçlarına göre, makinalaşma döneminde, “ankete dahil köylerde işsiz kalan ortakçı ve yarıcılar sayısı 17.263’tür ki bu köyler nüfusuna nisbet edildiğinde % 4.1 tutmaktadır”³. Makinalaşma nedeniyle işini yitirenlerden 3.272’sinin kasaba ve şehirlerle göç etmelerine karşılık 13.991’i köylerinde kalmışlardır. Raporda işaret edildiğine göre, “Köyde kalanların büyük bir ekseriyetinin amele olarak veya başka suretlerle ziraat işlerinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Bilhassa Güney Doğu bölgesinde bu gibi kimselerin boş devlet arazisini açarak kendi hesaplarına ziraat yapmağa başladıkları ... sabit olmaktadır”⁴.

Araştırmada, makinalaşma döneminde işsiz kalanlar sayısı ankete dahil ailelerdeki traktör sayısı olan 3.836’ya bölünecek olursa 4.5 oranı bulunacaktır ki, daha önce sözünü ettiğimiz katsayılarla bir yakınlığı vardır. Hemen ekleyelim ki, “teknolojik işsizlik” niteliğindeki bu “aylaklık” geçici nitelikte olup, üretim artışından doğan yeni iş talebi tarafından emilmesi ihtimali mevcuttur.

“Cüce işletme”lerin sayıca çokluğu, işlenen toprakların çok parçalı oluşu ve “topraksız köylüler”in dikkate değer bir orandaki varlığı da tarım kesiminde verimliliği olumsuz yönde etkileyen başlıca öğelerdir.

İktisaden faal nüfusun ana kesimler arasındaki dağılımı nüfus sayımlarına göre daha önceki projeksiyonlardakinden farklı oranları vermekte ise de, önceden tahmin edilen eğilimleri doğrulamaktadır :

2 Helling, G.- B., *Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye’de Köy*, Ankara 1956, s. 100, (Çev. Dr. A. E. Uysal).

3 Bk. *Türkiye’de Ziraî Makinalaşma*, Ankara 1954, s. 130.

4 Adı geçen kitap, s. 129.

Çizelge 3

Üç Ana Kesimde Çalışan Nüfus

Kesimler	(Yüzde)		
	1955	1960	1965
Tarım	82	79	75
Sanayi	9	10	12
Hizmetler	9	11	13

Kaynak : Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl. 1968-1972, Ankara 1967, s. 49, tablo 27, (DPT Yayını).

1971 yılı programında verilen en son sayılara göre "kır kesimi"ndeki işgücünün durumu şöyledir :

Çizelge 4

Kır Kesiminde İşgücü Fazlası Tahminleri
(15 ve daha yukarı yaşlarda kadın + erkek)

(Bin kişi)

	Sivil İşgücü Arzı	Sivil Yurtiçi İşgücü Talebi	Yurtiçi İşgücü Fazlası	İşgücüne Dış Talep	Nihaî İşgücü Fazlası
1970	10.964	9.088	1.876	240.4	1.635.6
1971	11.163	9.389	1.774	336.4	1.437.6

Kaynak : T.C. Resmî Gazete, 11 Ocak 1971, S. 13720, s. 213, t. 429.

Görüldüğü gibi, kır kesiminde işgücü arzı artmakta devam ediyor. Öte yandan, 1971 yılında işgücüne dış talep eğiliminde bir gerileme baş gösterdiği için, nihaî işgücü fazlasının tahmin edilenin üstünde gerçekleşmesi muhtemeldir. Aynı kaynağa göre, "1965-1971 devresinde işgücü arzı ortalama olarak yılda 399 bin kişi kadar artmıştır. Yurt içinde üretimsel istihdamdaki artışlar ise yılda ancak 235 bin kişi seviyesinde kalmıştır. Bu durum, ortalama olarak her yıl işgücüne yeni katılan 10 kişiden 6'sına yurt içinde üretimsel iş imkânı yaratıldığını, 4 kişinin arz fazlası teşkil ettiğini göstermektedir. Nüfus artışının gönüllü olarak yavaşlatılması, ileriki yıllarda bu arz fazlasının azaltılması önem kazanmaktadır.

İşgücü fazlası, açık işsizlik olarak ortaya çıkmamakta, yarı prodüktif veya marjinal faaliyetler sektörü diyebileceğimiz bir takım işlerde istihdamın artmasına yol açmaktadır. 1965 sayımında bilinmeyenler grubunda yer alan 415 bin kişinin marjinal istihdam halinde buldukları kabul edilecek olursa gerçek işgücü fazlası şehir kesiminde 440 bin (228 + 152) kır kesiminde ise 1.6 milyon (125 + 1438) kişiye yaklaşmaktadır^{2, 3}.

İşletme büyüklüğü açısından tarım topraklarının bölünüşü ve tarımsal millî gelirin dağılışı da, konumuzun insan-toprak ilişkisi bölümünü belirlemektedir :

Çizelge 5

Tarım Topraklarının ve Tarımsal Millî Gelirin
İşletmelere Göre Dağılımı (1963)

İşletme Büyüküğü	Toplam İşletmeye % si	Tarım Topraklarının İşletmelere Dağılışı	İşletme Başına Ortalama Yıllık Gelir (TL.)	Fert Başına Ortalama Yıllık Gelir (TL.)
1- 50 dekar	68.78	24.8	2.900	485
51- 200 dekar	27.51	41.7	10.300	1.117
201-1000 dekar	3.57	23.4	44.510	7.417
1000 dekardan fazla	0.14	10.1	298.500	49.750

Kaynak : Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl. 1968-1972, Ankara 1967, s. 239-240, tablo 118 ve 119. (DPT Yayını).

1-200 dekar ölçüsü, beş nüfuslu bir aileye, her yıl 100 dönümünü işlemek üzere en azından 150 dönüm arazi gerektiği gözönünde tutularak değerlendirilirse, tarım işletmelerinin % 96.29'unun tarım topraklarının % 66.5'i üzerinde çalışan çiftçilere yılda ortalama olarak 801 TL. gelir sağladığı ortaya çıkar. Büyük işletmelerin (1000 dekardan fazla) küçük işletmelerle (1-50 dekar) tarım topraklarının işletmelere dağılışı ve yıllık ortalaması bakımından yapılacak bir kıyaslama ise, işletme organizasyonu açısından mevcut dengesizliği göstermektedir.

5 Bk. T. C. Resmî Gazete, 11 Ocak 1971, S. 13720, s. 213.

Tarım geliri ile işletme büyüklüğü arasında yakın bir ilişkinin mevcut olduğu yeni bir araştırma ile de doğrulanmaktadır. "İşletmelerden büyük bir kısmının (% 95,8), tarım geliri yönünden geçimlik veya ancak kendine yeten seviyedeki cüce ve küçük işletmeler niteliğinde bulunduğunu"⁶ ortaya koyan bu araştırmaya göre gelir-işletme büyüklüğü ilişkisi şöyledir:

Çizelge 6

Tarım Geliri Yeterliliği ve İşletme Büyüklüğü

Araştırma Sonuçları		1963 Tarım Sayımı	
Tarım Geliri	(%)	İşletme Büyüklüğü	(%)
Tarım geliri yetmeyen	52.1	1- 30 dekar	50.2
Tarım geliri ancak yeten	43.7	31-200 dekar	46.2
Tarım geliri artan	4.1	201 dekardan fazla	3.6

Kaynak : Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, Rapor 1, Ankara 1970, s. 35, tablo 21, (DPT Yayını).

Tarım geliri yetmezliği oranları tarım bölgelerine göre ele alınacak olursa, işgücünün hareketi ve durumu hakkında dikkate değer bir gösterge elde edilmiş olur:

Çizelge 7

Tarım Bölgelerine Göre Tarım Geliri Yetmezliği

Bölge	Yetmezlik Oranı (%)
Ege	42.3
Marmara	28.5
Orta - Kuzey	42.4
Akdeniz	44.2
Karadeniz	62.6
Orta - Güney	41.2
Doğu - Kuzey	72.7
Doğu - Güney	76.9
Orta - Doğu	53.6
T o p l a m	52.1

Kaynak: Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, Rapor 1, Ankara 1970, s. 36, tablo 22, (DPT Yayını).

6 Bk. Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, Rapor 1, Ankara 1970, s. 35.

Çeşitli etkilerin ve faktörlerin, 1960-1970 döneminde köydeki mesgulliyetlerde bazı değişimler meydana getirdiği görülmektedir:

Çizelge 8

On Yıl Öncesine Göre Köydeki Mesgulliyetlerde Değişimler

Değişiklik	Köy Sayısı	%
Tarım metodları	16	15.5
Tarım araçları	8	7.8
Ürün çeşidi	29	28.1
Çalışma alanı	11	10.7
Genel cevaplar	10	9.7
Başka	21	20.4
Cevapsız	8	7.8
T o p l a m	103	100.0

Kaynak : Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, Rapor 1, Ankara 1970, s. 67, tablo 58, (DPT Yayını).

Görüldüğü gibi, köylerimizdeki işgücünün ve iş organizasyonunun genel durumu, sınırları zorlanmış bir tarım alanında gittikçe artan bir işgücü kaynağını, işletme biçiminden doğan verimsizliği, insan-toprak ilişkisinin yarattığı dengesizliği, bir yandan tarımsal çalışmalarda emek yoğunluğunu artırıcı gelişme işaretlerini, bir yandan da köylerdeki itici güce mahreç olan, olması gereken dengeleme alanlarını sergilemektedir. Yapısal bir karakter gösteren işsizlik sorunlarını yakından incelediğimizde durum daha çok aydınlık kazanacaktır.

III. YAPISAL BİR SORUN OLARAK MEVSİMLİK İŞSİZLİK VE GİZLİ İŞSİZLİK

Tarımsal üretimin mevsimlik karakteri, tarım kesiminde çalışanlar sayısının devamlı artış gösterdiği bir ortamda, çeşitli araştırmalara göre, dikkate değer istihdam sorunları yaratmaktadır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına göre durum şöyle özetlenebilir:

Çizelge 9

Tarım Kesiminde Çalışması Gerekli Olmayan Nüfusun
En Çok ve En Az Olduğu Aylara Göre Dağılımı

Yıllar	(Bin)	
	Temmuz	Ocak
1955	400	7 400
1960	800	8 300

Kaynak : Kalkınma Planı. Birinci Beş Yıl. 1963-1967, Ankara 1963, s. 445, tablo 352, (DPT Yayını).

Aynı kaynaktan yer alan bir "not"a göre, "1962 için Temmuz ayında gizli işsiz tahmini 1 milyondur". (Bk. Adı geçen kaynak, s. 445).

Günde 8 saat çalışılmak üzere yılda 180 iş gününde erkek, kadın ve çocukların güçleri, sırasıyla 1, 0.75 ve 0.50 sayılarak, "1958 senesi için bu şekilde yapılan hesaplar sonucunda tarımda 3.5 milyon gizli işsiz bulunmuştur. Yani mevcut istihlal teknolojisi sabit kalmak üzere ziraatten bu kadar nüfusun çekilmesi istihlalde hiçbir düşmeye sebep olmayacaktır. Yalnız burada yardımcı faaliyetlerin hesaba katılmadığı gözönünde tutulmalıdır".⁷

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında mevsimlik işgücünün tarım kesimindeki değişimleri konusunda şu sayıları bulmaktayız:

Çizelge 10

Tarımda Azami Mevsimlik İşgücü Talebi, İşgücü Arzı
ve Gizli İşsizlik (1967-1972) (Bin kişi)

Yıllar	1967	1968	1969	1970	1971	1972
İşgücü talebi	9 173	9 350	9 510	9 680	9 850	10 025
İşgücü arzı	10 083	10 151	10 183	10 143	10 154	10 138
Gizli işsizlik	910	801	653	463	304	113
Gizli işsizlik oranı (%)	9.9	8.6	6.9	4.8	3.1	1.1

Kaynak : Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl. 1968-1972, Ankara 1967, s. 133, tablo 64, (DPT Yayını).

⁷ Bk. Türkiye'nin İnsan Gücü Durumu ve İhtiyaçlar (1960 - 1975), Ankara 1961, s. 12, (Çoğaltma - DPT Yayını).

Olayın tarım dışı kesimlerdeki durumunu belirtmek için söyleyelim ki, 1967-1972 yıllarında "işsizlik" sayıları, sırasıyla, 399, 400, 413, 439, 448 ve 470 (bin), işsizlik oranları ise, 9.5, 9.0, 8.7, 8.5, 8.3 ve 8.2 (%) dir. (Bk. Adı geçen kaynak, s. 134).

1967-1972 döneminde tarım kesiminde gizli işsiz sayısının 910'dan 113'e (bin) doğru azalma eğilimi göstermesine karşılık, tarım dışı kesimlerde işsiz sayısı 399'dan 470'e (bin) doğru yükselme eğilimi göstermektedir. Bu durumu, kısmen de olsa, "gizli" olanın "açık"lık kazanması biçiminde yorumlamak yanlış olmaz sanırını.

Tarım kesiminde kullanılmayan işgücü hakkında daha belirgin bilgi edinebilmek için, çizelge 10'da olduğu gibi sadece "azamî"lerle yetinmiyerek mevsimlik değişimleri de gözönünde bulundurmak gerekir:

Çizelge 11

Tarım Kesiminde Mevsimlere Göre İşgücü Talebi
ve İşsizlik (1967-1972) (Bin kişi)

	Aralık-	Şubat	Mart-	Mayıs	Haziran	Temmuz-	Ağustos	Eylül-	Kasım	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972
Toplam İşgücü Talebi	2 283	2 452	4 425	4 625	4 429	5 009	9 173	10 025	4 725	5 252
Kullanılmayan işgücü	7 800	7 686	5 658	5 513	5 654	5 129	910	113	5 358	4 886

Kaynak : İkinci Beş Yıllık Plan Çalışmaları. İstihdam, Ankara 1967, s. 21, (Çoğaltma - DPT Yayını).

Çizelge 11'in aracılığı ile bir yandan mevsimlik işsizlik sayılarını izlememiz mümkün olduğu gibi, Temmuz-Ağustos aylarındaki en yüksek işgücü talebi döneminde de gizli işsizliğin taban seviyesini tespit edebiliriz.

Resmî kaynakların işaret ettiğimiz açıklamalarının yanı sıra kişilerce de bazı hesaplamalar yapılmıştır. Bir örnek olarak üzerinde duracağımız İbrahim Aksöz'ün ele aldığı başlıca noktalar şöyle özetlenebilir:

- “Memleketimizde ziraî işgücü arazi ve sermaye faktörlerine nazaran bir hayli fazladır. İşgücünün bu fazlalığı ziraatte az çalışma problemini doğurmaktadır”.
- “Hububat ziraatinin hâkim olduğu bölgelerde çiftçi ancak 119 işgününü” kıymetlendirebilmektedir.
- “Yıl içinde sadece açık yerlerde çalışılabilir iş günü miktarı 119 günün üstünde olduğuna ve çiftçi ailelerinin yarısından fazlası sadece nebatî istihvalde bulunup geri kalan boş zamanlarını hayvancılık yapmak suretiyle olsun kıymetlendiremediklerine göre, mevsimlik işsizliğin sebep olduğu işgücü kaybının azameti kendiliğinden anlaşılır”.
- “1963 yılında ziraat sektöründe âtil işgücü miktarının 4.5 - 5 milyona yaklaştığı” anlaşılmaktadır.
- Aksöz’ün 1959 yılı verilerine dayanarak yaptığı bir hesaba göre, “gizli işsizlik yolu ile kıymet kaybı takriben 6-8 milyar TL. arasında (yılıda 250-300 gün çalışılabileceğine göre) değişmektedir ki bu miktar 1959 yılındaki ziraî gelirin % 40-50’sine ve millî gelirin de % 16-20’sine tekabül eder. Buna bir de âtil işgücünün istihlâki ilâve edilirse bunun ekonomi üzerindeki menfi tesiri daha iyi anlaşılır”.⁸

“Gizli İşsizlik” adlı kitabında konunun teorik ve ampirik yanlarını birlikte inceleyen Orhan Türkay, “Gizli işsizlik gerçekten bir çok az gelişmiş memlekette yaygın olan bir olay mıdır? Yoksa bu kavram az gelişmişlik edebiyatının gereğinden fazla şımartılmış ibir çocuğu mudur?” sorusunu sormaktadır. Türkiye bakımından konuyu ele alan Türkay’ın başlıca üç sonuca ulaştığı söylenebilir:

- 1) “Eldeki verilere dayanan hesaplamalara göre Türkiye’de gizli işsizliğin varlığı” şüpheli olduğu gibi, tarımımızdaki bazı gelişmelere bakılırsa, “Türk tarımında, makro seviyede, gizli işsizlik bulunmadığı”,
- 2) “İşgücünün marjinal veriminin sıfır olmayışı”nm “mevsimlik işsizliğin önemini inkâr etmek imkânını” vermediği,
- 3) “Marjinal verimliliği sıfır olan tarımsal işgücününün iktisadî geliş-

8 Aksöz, İ., Türkiye Ziraatindeki Âtil İş Gücü ve Bunun Değerlendirilmesi, İktisadî Kalkınmanın Ziraî Cephesi, İstanbul 1965, s. 274-280

me maksadı ile kullanılabilir önemli bir imkân olduğu” görüşünün eski kuvvetini büyük ölçüde yitirdiği ve “mecburî çalıştırma yolunu seçemeyecek toplumlar için meselenin pratik önem”nin zaten büyük olmadığı⁹.

Bize öyle geliyor ki, teorik kâhpların Türkiye gerçekleriyle karşılaştırılmasından doğan bu yorum da “şüpheli” olduğu gibi, sonuç olarak Türkay ağırlığı “mevsimlik işsizlik”e kaydırarak bir çözüme ulaşmaktadır. Sorunun öneminin “mecburî çalıştırma yolu”na bağlı olduğu görüşünü paylaşmamak ise mümkün değildir. Çünkü Helling’lerin, her yeni traktörün köyde yarım düzine eli işsiz bıraktığını belirttikten sonra ortaya attıkları sorular cevap beklemektedir :

“Acaba bu eller ne iş görüyor? Memleket, topraktan alman fazla istihsalı kullanabilir. Fakat bu şekilde açıkta kalan insan gücünü kullanabilir mi?”¹⁰

Gizli işsizlik konusunun öncülerinden R. Nurkse’ye göre, “Bu önemli derdin kendini asıl gösterdiği bölgeler, Güney Doğu Avrupa ile Güney Doğu Asya arasında bulunan ülkeler şerididir”. İsveçli iktisatçının Mısır’daki gizli işsizlik oranı vesilesiyle öne sürdüklerini, Türkiye’deki tahmin tartışmaları için de geçerli sayarak şu sonuca varabiliriz: “Bu tip tahminlerin kesin bir doğruluk derecesine sahip oldukları iddia edilemezse de, geniş ölçüde bir gerçeği ifade ettiklerini kabul etmek gerekir”.¹¹

Tarım kesimindeki “gizli işsizlik”, haklı olarak işaret edildiği gibi, “...ya devamlı olarak kente akarak demografik şehirleşmeyi teşvik etmekte, ya da mevsimlik göçler yoluyla çeşitli sektörlerde belirli zaman içinde aktif olabilmektedir”.¹²

“*Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması*” köyde istihdam, şehre göç ve ortalama aile büyüklüğü konularında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

- “Alman cevaplara göre köylülerin mevsimlik boş zamanları en çok Kasım, Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarındadır (% 84) ve tarım bölgelerine göre farklılıklar göstermektedir”.

9 Türkay, O., *Gizli İşsizlik*, Ankara 1968, s. 85-96.

10 Helling, G. - B., *Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye’de Köy*, Ankara 1956, s. 103.

11 Nurkse, R., *Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Topsekkülü*, İstanbul 1964, s. 51, (Çev. Ş. Adalı).

12 Bk. *İkinci Beş Yıllık Plan Çalışmaları. Köy ve Köylü Sorunu*, Ankara 1967, s. 63, (Çoğaltma - DPT Yayını).

- Ekonomik faaliyet dalları içinde “İşsiz ve ikinci işi olmayanlar” “Esas iş” için % 2.4 ve “İkinci iş” için de % 84 oranıyla karşımıza çıkmaktadır.
- “Fakirlik ve topraksızlık” nedeniyle köyden şehre göç eden aileler % 57.2 oranındadır. Örneklemeye giren köylerde hane halkı fertleri için % 21.8 olan bu oran “şehirde iş bulunduğu için göçenler”i % 47’ye yükseltmektedir. Ailelerin de % 19.1’i aynı nedenle şehre göç etmektedir... “Özet olarak, örneklemeye giren köylerin % 75.4’ünde, son beş sene içinde, bir veya daha fazla aile köy dışına göç etmiştir”.
- “1965 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre köylerde ortalama aile büyüklüğü 5.97 idi. Araştırma verilerine göre ise ailede bulunan ortalama şahıs sayısı 6.6’dır”. Bu oran “az gelişmiş bölgeler toplamı”nda 7.1, “gelişmiş bölgeler toplamı”nda ise 5.7’dir.¹³

1971 Yılı Programında ise, istihdam sorununun önemini ortaya koyan şu sayılar dikkati çekmektedir: “Bilinmeyen sektörü hariç toplam işgücü fazlası 1965’te 1.0 milyon iken 1971’de bu sayı 1.6 milyona ulaşmaktadır. Diğer bir ifade ile sivil işgücü arzının yüzdesi olarak ortalama işgücü fazlası oranı 1965’te 7.9’dan 1971’de 10.3’e çıkmaktadır”. Tarım kesimindeki gizli işsizleri de kapsayan bu sayılardan sonra “*istihdam imkânı yaratma hedefi*”nin öncelik kazandığını görüyoruz: “Aynı gidişin 1980’lere kadar devamını önlemek için kalkınmanın gelir artışı hedefi yanında istihdam imkânları yaratma hedefinin 1960’lardakinden daha büyük bir önemle ele alınması gerekmektedir”.¹⁴

Nüfusumuzun üç anayış grubuna dağılışı kadar çalışanların taşıdığı “tüketici” yükünü de yansıtan “bağımlılık oranı” büyük şehirlerde azalırken köylerde yükseliyor. 1960 nüfus sayımı sonuçlarına dayandırılan bir incelemeye göre, “Türkiye’nin bütün köylerinde ortalama olarak faal nüfus çağındaki 1.000 nüfusa çalışma yaşı dışında bulunan 900 kişi tâbi olduğu halde, şehir sahalarımızda bu rakam en fazla 694 olmaktadır”.¹⁵ Ay-

13 **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, Rapor 1**, Ankara 1970, s. 53, 63, 104, 109-111, (DPT Yayını).

14 Bk. **T. C. Resmî Gazete**, 11 Ocak 1971, S. 13720, s. 213.

15 Yazgan, T., **Şehirleşme Açısından Türkiye’de İşgücünün Demografik ve Sosyo - Ekonomik Bünyesi**, İstanbul 1968, s. 63.

m incelemede, şehir sahaları için bağımlılık oranı ortalaması 661, Ankara için 578 ve İstanbul için 472'dir.

Türkiye ölçüsünde ele aldığımız sorunlar bölgeler ölçüsüne indirilecek olursa durum hem daha çok aydınlık kazanacak, hem de bölgelere has özellikler ortaya çıkacaktır. Ne var ki, İmar ve İskân Bakanlığına bağlı "Bölge Planlama Dairesi"nin "bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme düzeni" konularında şimdiye kadar yayımladığı 6 bölge çalışmasında eş bir plan gözetilmediği için, bu çalışmalardan derlediğimiz konumuzla ilgili bilgileri bir çizelgede toplama olanağını bulamıyoruz.

Bölgelerle ilgili özellikler şöyle sıralanabilir :

Batı Karadeniz Bölgesi

Köylerde ve bucaklarda oturanların % 80 oranında bulunduğu bu bölgede tarım kesiminde çalışan işgücü 1965 yılında % 78.01'dir. Aynı yılda Türkiye ortalamasının % 71.92 olduğu hatırlanırsa bölgesel özellik belirginlik kazanır. "Bölge bağımlılık oranı 1965'te % 83.52'dir".¹⁶

Çukurova Bölgesi

"Toplam nüfusun % 57.5'i kırsal alanda yaşamaktadır". 1965 yılında bölgede tarım kesiminde çalışanlar oranı % 68.9, bağımlılık oranı ise % 97.08'dir. Bölgede işgücü arz-talep farkı, en düşük olan Nisan ayında 17 000, en yüksek olduğu Aralık ayında da 365 000'dir.¹⁷

Doğu Anadolu Bölgesi

Bölgede kırsal nüfus oranı % 73.06'dır. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde iktisaden faal nüfusun % 81.68'i tarım sektöründe çalışmaktadır." Tarımsal işçi başına çalışma günü sayısı 177, tarımsal ailede ortalama nüfus 5.06'dır. "Bölgede 783 124 kişi tarımda gizli işsiz olarak belirmektedir". Bölgede bağımlılık oranı % 102.63 olup, tarımsal nüfus başına tarımsal gelirin bölgesel yıllık ortalaması 746 TL'dir.¹⁸

Ege Bölgesi

Bölgede bağımlılık oranı % 80 olup, köylerde ve bucaklarda yaşayanlar nüfusun % 63.2'sini teşkil etmektedir.¹⁹

16 Bk. **Batı Karadeniz Bölgesi**, Ankara 1971, s. 14 ve 48.

17 **Çukurova Bölgesi**, Ankara 1970, s. 30-87.

18 **Doğu Anadolu Bölgesi**, Ankara 1970, s. 21-59 ve 188.

19 **Ege Bölgesi**, Ankara 1970, s. 17 ve 28.

Marmara Bölgesi

Toplam nüfusun % 46.5'inin nüfusu 10 binin altındaki kırsal kesimlerde yaşadığı bölgede faal nüfusun % 51.1'i (1965) tarım kesiminde çalışmaktadır²⁰.

Orta Anadolu Bölgesi

Nüfusun % 64.7'si köylerde ve bucaklarda yaşamaktadır. "Bölge toplam çalışabilir nüfusunun % 67.7'si kırsal alandadır". Çalışan nüfusun % 79'u ise kırdadır. Bölgede (1965) faal nüfusun % 73.79'u tarım kesiminde çalışmaktadır. Bu oran 10 binin altında kalan yerleşmelerde % 90.90'dır. Bölgede bağımlılık oranı ise % 85.87'dir.

"Mevcut (1965 yılı) ve gerekli işgücü arasında % 23.19 gibi bir fark vardır ki bu gizli işsizliği göstermektedir. Kış aylarında ise bu oran % 78.93'e çıkmaktadır".

Bölgede, "en yoğun işgücüne ekim, hasat, harman mevsiminde ihtiyaç" vardır. "Diğer aylarda ise gizli işsizlik çok yüksektir. Ekim, hasat ve harmanın makina ile yapılacağını düşünürsek bu aylarda da gizli işsizliğin artacağı bir hakikattir". Nüfus ve gelir artışlarının yaratacağı hayvanî ürün talebi nedeniyle, "Bilhassa süt inekçiliği, tavukçuluk ve el sanatları gizli işsizliği önleme bakımından mutlak olarak geliştirilmelidir".²¹

Konuya bölgeler açısından da baktıktan sonra, durumu ana çizgileriyle şöyle belirlemek mümkündür:

Türkiye'de nüfus artışı nedeniyle her yıl işgücüne katılanlar sayısı, yaratılan istihdam alanının üstünde kalmakta, bu nedenle de işgücü fazlası ortaya çıkmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunun çalışma alanı olan tarım kesiminde bir yandan artan işgücüne yeni topraklar bulunamaması, bir yandan da emek yoğunluğu yüksek üretim biçimlerinin ve tarıma dayalı sanatların yeterince geliştirilememesi köyün itici gücünü arttırmakta, bu da iç ve dış göçler halinde ortaya çıkmaktadır. Konu, işgücünün verimliliği açısından ele alınacak olursa yurt ölçüsünde bir planlama ihtiyacı belirlemekte, nüfusun artış hızının yavaşlatılmasının yanı sıra, hızlı bir sanayileşme zorunluluğu da ortaya çıkmaktadır. Çalışanlara "yük"

20 Bk. *Marmara Bölgesi*, Ankara 1970, s. 16 ve 26.

21 *Orta Anadolu Bölgesi*, Ankara 1970, s. 20, 42, 69, 75, 81, 128 ve 291.

olan tüketicilerin basıncı bir yana, prodüktivitesi düşük veya sıfır civarındaki işgücünün hem tabiatı zorlayıcı ve bozucu etkilerini ortadan kaldırmak, hem de bu önemli potansiyeli kalkınma süreci içine sokmak gerekmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarla nereye varıldığını görmek, amaca ulaşmanın başka yollarını bize düşündürebilir. Bu sebeple, "öneriler"i "uygulamalar"ın peşi sıra ele alacağız.

IV. İŞGÜCÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ :

A. UYGULAMALAR. B. ÖNERİLER

1 Ocak 1969 tarihindeki sayısı 73 751 olan köy yerleşim birimlerinde işgücünün değerlendirilmesi bakımından girilen çalışmalara kalkınma planlarında ve programlarında işaret edilmiştir. Çok sayıdaki köy yerleşim birimlerinde oturanların, hangi ölçü ele alınsa alınsın; henüz nüfusumuzun büyük bölümünü kapsadığı bilinmektedir:

Çizelge 12

Köylü Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)

İl-İlçe ölçüsüne göre	10 bin nüfus ölçüsüne göre	Dönemler
65.6	70.1	1960-1965
61.3	64.6	1965-1970

Kaynak : T. C. Resmî Gazete, 11 Ocak 1971, S. 13720, st 235.

Köylü nüfusun artış hızında bir yavaşlama olmasına rağmen (1960-1965 döneminde binde 15 olan köylü nüfus artış hızı, 1965-1970 döneminde binde 9'a düşmüştür) çok sayıdaki yerleşim birimindeki yerleşmenin yarattığı güçlükler Devletçe girilen çalışmaların etkisini azaltmakta, uygulanan yöntemlerin başarısını sınırlı kılmaktadır. Bu çalışmalar arasında yer alanlardan önemlilerine, aşağıda kısaca değinilmiştir.

A. Uygulamalar.

Kalkınma planları ve programlarında üzerinde durulan çalışmaların başlıcaları şunlardır :

a) *Küçük Toplum Birimlerinde Teşebbüs Gücünün Geliştirilmesi*

Planlı kalkınma döneminde “küçük toplum birimlerinde teşebbüs gücünü geliştirme programları (Toplum Kalkınması) etkili bir araç olarak kabul edilmiştir”. Gönüllülük ilkesine dayanan, “destekli imece” görünüşünde halk+kamu kuruluşları (Devlet) işbirliği, gösterilen büyük çabalara rağmen, istenilen amaca ulaşamamıştır. Halkın girişkenliğini arttırmak için meydana getirilen kuruluşlar, İkinci Kalkınma Planında bir “gösterge” olarak umut verici bulunmakla birlikte şu sonuca varılmaktadır: “Devletin, bu kuruluşlara yön verme ve kuvvetlendirme konusunda etkili olmadığı görülmektedir”. (Bk. Adı geçen kitap, s. 243). 1971 yılı programında ise şöyle deniliyor: “Köye sunulan hizmet programlarının, köylünün çözüm yolu beklediği sorunları kapsayacak biçimde hazırlanmasıyla ilgili teknik ve idari gelişmeler sağlanamamıştır”.²² Nihayet, bir başka dokümana göre de, “toplum kalkınmasının bir yöntem olmanın dışında, köy kalkınmasını tümüyle kapsayan bir aksiyon olarak ele almış” aksaklık yaratan çeşitli nedenlerle işgücünün değerlendirilmesi sorununa” pek sınırlı cevap getirebilmesine sebep olmuştur”.²³

Köy yolu, içme suyu ve elektrifikasyonu yatırımlarında yer alan ve biçimini kesinlikle bilemediğimiz “halk katılımı” şöyle görünüyor:

Çizelge 13

Köy Yolu, İçme Suyu ve Elektrifikasyonu Yatırım Miktarları

(Milyon lira)

1968-70 Toplamı	Kamu Ödeneği	Özel İdare	Halk Katılımı	Genel Toplam
olarak				
K ö y Y o l u				
	913.80	288.43	155.60	1 357.83
K ö y İ ç m e S u y u				
	832.10	34.20	243.20	1 109.50
K ö y E l e k t r i f i k a s y o n u				
	230.80	49.20	218.00	498.00

Kaynak : T. C. Resmî Gazete, 11 Ocak 1971, S. 13720, s. 236, t. 457.

22 Bk. T. C. Resmî Gazete, 11 Ocak 1971, S. 13720, s. 237.

23 İkinci Beş Yıllık Plan Çalışmaları: Köy ve Köylü Sorunu, Ankara 1967, s. 63, (Çoğaltma - DPT Yayını).

Yaptığımız hesaplara göre, “köy yohı”nda “halk katılımı” oranı % 1.14, “içme suyu”nda % 2.19 ve elektrikleirmede % 45.59’dur. Köy elektrikleirmesinde katılma oranının, köy yolu ve içme suyuna kıyasla neden dikkate değer bir ölçüde yüksek olduğu sorulabilir. Kanaatimizce sorunun cevabı “toplum kalkınması” uygulamalarının başarısızlık nedenini de bulmamıza yol gösterici niteliktedir. Köy elektrikleendirilmesinden yararlanma tamamen “şahsî” nitelikte olduğu halde, yol ve su’dan yararlanma “gayri şahsî” bir nitelik taşımaktadır. Toplum kalkınması yönteminin hararetle taraftarlarından biri olan arkadaşımız Cevat Geray’ın da haklı olarak belirttiği gibi, yönetimin başarı şansı sosyal adalete uygun köklü reformlara sıkıca bağlı bulunmaktadır: “Bazı temel düzenlemeler yapılmadıkça toplum kalkınması çalışmalarının sınırlı kalacağı anlaşılmaktadır. Mahallî toplulukların ulusal kalkınmaya tam olarak katılmaları, ulusal kalkınmadan daha çok yararlanmaları için, insan-toprak ilişkileri, eğitim sistemi, yerleşme düzeni, kooperatifçilik ve idarî yapı konularında köklü tedbirlere, düzenlemelere ihtiyaç vardır”.²⁴ Hindistan örneğini hatırlatan Geray, “toprak reformu” gerçekleştirilmeden “toplum kalkınması”nın olumlu sonuçlar veremeyeceğine işaret etmektedir: “Toprak reformu, artık kalkınmanın özellikle toplum kalkınmasının (ön koşulu) olarak kabul edilmektedir. Hindistan ve öteki memleketlerdeki çalışmalar, daha âdil bir toprak ve gelir dağılımı sağlanmaksızın, çiftçi-toprak ilişkisi teminata bağlanmaksızın girişilen toplum kalkınması çabalarının başarısız kaldığını, zaten durumları iyi olanların daha da zenginleşmesi sonucunu doğurduğunu göstermiştir”.²⁵

24 Geray, C., **Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu**, SBFĐ, C. XXI, S. 3, s. 51-52.

25 Adı geçen makale, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXI, S. 3, s. 53. Sözüünü ettiğimiz makalede yazar şu sonuca varır: “Anlaşılabacağı gibi, toplum kalkınması ve toprak reformu, birbirini tamamlayan, birbirini başarıya ulaştıran iki hareket, iki programdır. Bazılarının sandığı gibi bunlardan biri, diğeriinin yerine ikame olunamaz”. (A.g.m. s. 68). “Toprak reformu”nun; “toplum kalkınması”nın (ön koşulu) kabul edildiğini belirten yazarın, biraz önce değindiğimiz cümlesinden sonra bizim “Toplum Kalkınması ve Türkiye” adlı yazımıza (Cumhuriyet, 6 Ekim 1964, s. 2) niçin atıfta bulunduğunu anlamak bizim için mümkün olamamıştır. O yazımızda yer alan ana görüşü bugün de savunmakta devam ediyoruz: “Az gelişmiş bir ülkenin köy sorunlarını liberal bir anlayışla çözmek, temel değişikliklere gitmeden yüzeyde kalan meseleleri geçici olarak çözmek veya çözdüğünü sanmak bizim için derdin devası olmaktan çok uzaktır. Birleşmiş Milletlerin bir yayınında toplum kalkınması programına toprak reformu ve kooperatifleşmeden

Bizim kanaatimize göre, az gelişmiş ülkelerin sosyal yapısı "gönüllülük" ilkesine dayalı çalışmaları başarılı kılmaya elverişli olmadığı gibi, bu yöntemin az gelişmişlikten kurtulmayı sağlaması da mümkün değildir. Bu sebeple, toplum kalkınmasının "işgücünün değerlendirilmesi sorununa pek sınırlı cevap getirebilmesini" eşyanın tabiatına bağlamak doğru olur.

b) Özel Sorunu Olan Köyler

Bu köylerin başında "orman köyleri" ve "kıyı köyleri" gelmektedir. Bütün köylerimizin % 37'sini teşkil eden orman köyleri, orman kenarı köylerle birlikte köy nüfusunun yaklaşık olarak % 30'unu barındırmaktadır. Yapılan araştırmalar orman köylerinin % 62'sinin buldukları yerlerde kalkındırılabilceğini, geriye kalan % 38'inin ise buldukları yerlerde kalkındırılmalarının imkânsız olduğunu göstermektedir.

Yeni istihdam yaratmak, boş zamanları ekonomik bir biçimde değerlendirebilmek için kalkınmayla ilgili dokümanlarda,

- tarımda ürün çeşitliliği
- hayvancılık ve tavukçuluk
- el ve ev sanatları
- balıkçılık
- meyvecilik ve sebzeçilik
- teraslama, ağaçlandırma, arazi kazanılması ve ıslahı
- sulama, gübreleme, zararlılarla mücadele
- teknik bilgi ve teçhizat

konularına ağırlık verildiği görülmektedir. Emek yoğunluğu yaratmak amacı güden entansifleşme, orman köylülerine iş alan yaratma amacı güden "orman işletme, orman ürünlerinin nakli, orman ıslah ve tesis çalışmaları ile su kontrolü, toprak korunması ve orman yolu yapımı", kıyı köylerinde deniz ürünleri avcılığının geliştirilmesi vb. bu arada sayılabilir. Ne var ki, sorunun kesin çözüm yolu köyde ve tarım kesiminde değil, İkinci Kalkınma Plânında da işaret edildiği gibi bir "sosyal hareketlilik"tedir: "Memleketimizdeki ekonomik ve sosyal yapının kalkınmanın amaçlarına göre değişmesinin gerçekleşmesinde tarımda çalışan nüfusun tarım dışı sektörlere geçmesi gerekmektedir". (Bk. Adı geçen kaynak, s. 236). Bu arada, köylerde sanayi tesislerinin kurulmasını amaçla-

önce yer verilmiş olması, endişelerimizde ne kadar haklı olduğumuzu göstermektedir".

yan “dikey tamamlama” niteliğinde “agrindus”u Türkiye için de ileri sürülenler varsa da, sanayileşmesini henüz tamamlamamış ülkemiz için bu görüş ne dereceye kadar geçerlidir, yararı ve zararı nedir soruları araştırılmaya muhtaçtır²⁶.

İlgililer arasında “Baldi Raporu” diye adlandırılan “*Orman Köylerinin Kalkındırılması*” adlı raporda, 42 ilde yapılan bir etüde dayanılarak orman köylerindeki topraksız köylülerin % 26.3 oranında bulunduğu hatırlatıldıktan sonra, “... tarımsal işgücünde % 1 nisbetinde bir azalma yapabilmek için endüstri ve diğer hizmetlerde % 10 nisbetinde bir genişleme yapılması şarttır” denilmektedir²⁷.

“Baldi Raporu”nda öne sürülen görüşlerden bazıları şöyle özetlenebilir :

- “Köy sektöründe işsizlik ve az istihdamın Türk ekonomisinin en ciddi problemlerinden olduğu aşikârdır”.
- “Ormancılık sahasında istihdam imkânlarının genişletilmesi orman köylerinde işsizlik problemine sadece kısmen çare bulmaktadır”.
- “Bütün mahallî imkânların kullanılmasından sonra büyüyen köy işgücününün bir kısmı mahallinde yeterli derecede kazançlı işler bulamayacaktır”.
- “Orman köylerinin pratik, sosyal ve iktisadî yönde başarılı kalkınmasının sağlanması için en tesirli yolun, böyle bir kalkınmaya bir kooperatif teşkilâtla müessese temeli sağlanmasıdır”.
- “Ortalama gelir nisbetlerini yükseltmek için yegâne imkân, gerek işgücü gerekse arazi produktivitesinin artırılmasıdır”²⁸.

Raporun dikkati çeken yanı, “çiftlik strüktürlerinin transformasyonu” yoluyla meydana gelecek değişimleri göstermek üzere biri sulanan (Şile Fılot Sahası) öteki sulanmayan (Kızılcahamam) iki çiftlik için verilen

26 Bu konuda daha fazla bilgi için bk. H. Halperin, *Agrindus. Tarım ve Endüstrinin Birleşimi, İktisadî Kalkınmanın Ziraat Cephesi*, İstanbul 1965, s. 424-439.

27 Bk. Adı geçen rapor, Cenva 1969, s. 12, paragraf 28, (ILO Teknik Yardım Programı).

28 Bk. *Orman Köylerinin Kalkındırılması. Türk Hükümetine Verilen Rapor*, Cenva 1969, s. 8-35, paragraf 22, 83, 85, 87 ve III, (ILO Teknik Yardım Programı - Çoğaltma).

sayılardır. Şile Pilot Sahasındaki 20 dönüm sulanmış çiftlikte, saha kullanımını ve çiftlik hayvanı türü değiştirilmek suretiyle iş ihtiyacı (yıllık iş saati olarak) 1.700'ten 2.940'a çıkartılmakta, ailenin net geliri de 2.590 liradan 10.970 liraya yükselmektedir. Başka bir deyişle, yapılan değişikliklerle çiftlikteki iş talebinde % 66.41, iş veriminde de % 122 oranında bir artış sağlanmıştır.

Kızılcahamam'daki 50 dönümlük sulanmayan çiftlikte de, çiftlik yapısının değiştirilmesi suretiyle önceleri 225 olan işgünü 349.6 güne çıkarılmış, net gelirden de 3.020 liradan 9.940 liraya yükseliş olmuştur. "Bağdi Raporu"nda da gösterildiği gibi, orman köylerinde istihdamı genişletme imkânları varsa da işsizlik sorununa bulunan çare "kısmî" kalmaktadır. Şile'nin 7 köyünde, yılda 250 işgünü çalışıldığına göre hesaplanan çalışma oranları % 40 - 75 arasında değişmektedir. (Ahmetli % 40, Mesrutiyet % 53, Satmazlı % 46, Karamandere % 53, İmrendere % 75, Korumcu % 40 ve Erenler % 58). % 51 olan ortalama çalışma oranının da ortaya koyduğu gibi²⁹, özellikle orman köylerimizde küçümsenmeyecek bir işgücü potansiyeli mevcuttur.

c. Orduda Eğitim ve Hayata Hazırlama

1961 tarihli bir dokümanda "Orduda iç ve dış kurslarla ihtisaslaşan erlerin insangücü arzını teşkil eden kaynaklardan biri olarak önümüzdeki yıllarda teknisyen ihtiyacının bir kısmını karşılayabileceği unutulmamalıdır" deniliyordu³⁰. 1965 yıllarında bütün mensuplarıyla 455.123 kişiyi kapsayan "ordu"³¹ eğitim ve hayata hazırlama bakımlarından insangücü konusu içinde özel bir yer almaktadır. Bu konuda sahip olduğumuz sınırlı bilgiler Genel Kurmay Başkanlığı tarafından basma verilen "briefing"lere dayanmaktadır.

6.X.1966 tarihinde basma verilen bilgilere göre³², "insan ve ağaç yetiştirmek" amacında toplanan çalışmalarla,

- "Son iki yıl içinde dikilen ve canlı kalan ağaç miktarı 20 milyon"dur. Ayrıca, "Son iki yıl zarfında teraslanan ve ağaçlanacak arazi 5 milyon metre karedir". Ağaçlama çalışmalarıyla ilgili olarak 2 fidanlık tesis edilmiştir.

29 Adı geçen rapor, s. 79, tablo 8/2.

30 Bk. Türkiye'nin İnsangücü Durumu ve İhtiyaçlar, Ankara 1961, s. 33.

31 Bk. T. C. Resmî Gazete, 11 Ocak 1971, S. 13720, s. 211, not (4).

32 Bk. Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni, Yıl 5, S. 20, s. 3-14, (Aralık 1966).

- Her yıl, okuma - yazma ve genel kültür eğitiminden 35 bin, teknik eğitimden 80 bin, köyde geçer sanatlar ve teknik eğitimden de 15 bin kişi yararlanarak hayat için hazırlanmaktadır.

1 Temmuz 1967 günü basma verilen "Özet Brifing"e dayalı bir yazıdan öğrendiğimize göre de,

- 1957 yılında başlayan "Okuma - Yazma Okulları"ndan 1967 yılına kadar 246.305 er başarılı olmuştur.
- Okuma - yazma bilenlerden seçilenlerin katıldığı çeşitli "teknik kurslar"dan yılda ortalama 70 bin er bir mesleğe kavuşmaktadır. Ayrıca, terhise bir ay kala başlatılan tarım ve meyvecilik, besi hayvancılığı, arıcılık ve tavukçuluk kurslarından yetiştirilenlerin (1966'da 6.602 kişi) sivil hayata güvenle atılmaları sağlanmaktadır.
- Orman konusu her yıl 250 bin ere öğretilmektedir. "1967 yılı içerisinde 12.853.477 adet ağaç dikilecektir".
- Garnizonlara 15 km. mesafede bulunan 540 köy "Kardeş Köy" olarak seçilmiştir. Bu köylerin çeşitli sorunları ele alınarak çözüm yolları araştırılmaktadır³³.

Genel çizgileriyle ele aldığımız çalışmalar "Ordu ve Kalkınma" ilişkilerine aydınlık getirmektedir. Daha önce bir vesileyle değindiğimiz gibi, "Ordunun temsil ettiği potansiyel gücün, yurt savunmasının dayanağı olan iktisadî kalkınmada kullanılması kadar olağan bir şey düşünülemez. Şimdiye kadar girilmiş olan çalışmalardan alınacak dersler ve kazanılan tecrübe konunun planlanmasını oldukça kolaylaştıracaktır"³⁴.

B. Öneriler.

Türkiye'de işgücünün değerlendirilmesi ve "kalkınma"daki yerini alması konusunda ileri sürülen öneriler, kronolojik sıra içinde, şöyle özetlenebilir :

1. Ataman'ın Görüşü

Ahmet Şekûri Ataman'ın 1956 yılında Adana'da yayımlanan "*Kültür Ordusu Teorisi veya Biyolojik Sosyal Muvazene Planı*" adlı kitabında ba-

33 Bk. *İktisat Dergisi*, C. 7, Ş. 40, s. 22-24, (Ekim 1967).

34 Tütengil, C. O., Ordu ve Kalkınma, *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1969, s. 2.

yındırlık hizmetlerinin, özellikle de Türkiye'nin çok muhtaç olduğu "yol şebekesi"nin meydana getirilmesi bakımından önerilen temel düşünce şudur :

"Bu gayeyi elde etmek için askerlik müddetini bir yıl uzatmak, uzatılan bu bir yıl için de kültür ordusu halinde çalışan her askere 2.500 lira bir ikramiye vermek, devlet bütçesinin 15'te birini, yani 100 milyon lirayı bu işe tahsis etmekle büyük neticeler elde etmek mümkündür. Bir kültür ordusu Bayındırlık sahasında beş yılda elde edileni bir yılda vücuda getirmeye muktedirdir". (Adı geçen kitap, s. 3).

2. Baade'nin Görüşleri³⁵

Alman iktisatçısı Prof. Dr. Fritz Baade'nin görüşleri kendi başkanlığında hazırlanan "F. A. O. Türkiye Raporu"nda yer aldığı gibi başka yazılarında da tekrarlanmaktadır³⁶. 1959 yılında hazırlanan ve "Baade Raporu" olarak anılan çalışmanın Türkçe çevirileri 1960 (çoğaltma) ve 1962 yıllarında yayımlanmıştır.

Öneriye temel olan görüşler "rapor"un çeşitli sayfalarında dile getirilmiştir :

- "Sadece sübvansiyonlar Türkiye'deki krizi önlemeğe kâfi değildir. Bizzat Türkiye'nin kendisi de çok ehemmiyetli yardımlar yapmak durumundadır. Bu yardım her şeyden önce, Türkiye köy (lü) lerindeki fazla insan gücünü harekete geçirmekle olur".
- "Türkiye'nin daha fazla kalkınmasının bağlı bulunduğu su, toprak ve ormancılığın ıslahatını ve sınaî kalkınmasının tacilini meydana getirecek olan kullanılmamış insan gücünün istifade edilir hale getirilmesi, Türkiye'yi kritik durumdan kurtaracak herhangi bir programda yer alması elzem bir unsurdur".
- "Türk köylerindeki fazla erkek nüfus, şimdiye kadar, birçok hallerde Türk ekonomisine hakikaten zararlı olmuştur. Türki-

35 Baade'nin Türkiye ile ilişkileri ve yayımlarından dilimize çevrilenler konusunda daha fazla bilgi için bk. Tütengil, C. O., Türkiye'nin Sorunları ve Prof. Dr. Fritz Baade, **İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 24, S. 1-2, s. 109-119, (1965).

36 Bk. **İ. Ü. Orman Fakültesi Dergisi**, Kalkınan Memleketlerin Bünye Me-selelerine Misal Olarak Türkiye, Seri B, C. 10, S. 2, s. 110-112, (1960).

ye'de bünyevî değişikliği finanse etmek için en mühim kaynak aslında mevcut bulunan bu servettir"³⁷.

"F. A. O. *Türkiye Raporu*"nda bu temel görüşlerden yola çıkılarak ileri sürülen öneriler şunlardır :

Rapor'da kalkınma için öne sürülen "üç yol"dan ilki, "ancak mahdut ölçüde mümkün" görülen "pazar ekonomisinin kurulması", ikincisi, "son derece muhal" sayılan "köylerdeki kullanılmayan insan gücünü ücretsiz işlere alâka duymaya teşvik etmek", "üçüncü yol" da "mecburî iş servisinin ihdası"dır :

"Bugün için askerlik vazifesi Türkiye'de iki sene sürmektedir. Eğer bu üç seneye çıkarılır ve bu zamanın yarısı askerî eğitime hasredilir ve diğer yarısı da memleketin hayırına olan sivil hizmetlere hasredilirse, ekonominin bünyevî ıslahatının finanse edilmesine müessir bir iştirak sağlanmış olabilir. Mamafih, bu millî hizmet servisi askerliğe çağrılan genç yaştaki gruplara hasredilmemelidir. Köylerde hiç bir işin bulunmadığı aylarda hizmet servislerinde daha uzun müddet çalışmak için (ihtiyat)ların da çağrılmasına lüzum hasıl olacaktır". (Adı geçen rapor, s. 167).

"Üçüncü yol"la harekete geçirilecek işgücüne bazı çalışma konuları da gösterilmiştir : "Kullanılmayan bu insan gücünün, Türkiye'nin kalkınmasının bağlı bulunduğu su, toprak ve orman ıslahatının yaratılmasında ve aynı zamanda sınaî inkişafın süratlendirilmesinde kullanılması Türkiye'nin kritik durumunu bertaraf etmeğe müteveccih herhangi bir programın ayrılmaz bir parçasıdır. (Adı geçen rapor, s. 167/168).

3. Hayrettin Yetiş'in Önerisi

"*Milletvekilleri ve Senatörlere Açık Teklif*" adlı broşüründe (Manisa 1966) Hayrettin Yetiş, teklifine ilk defa ışık tutan arkadaşı rahmetli A. Ş. Ataman'ı sevgiyle anarak "Millî Kalkınma Orduları" kurulmasını önermektedir. İlgililere ulaştırılmış olduğunu sandığımız broşürün nasıl bir işlem gördüğü meçhulümüzdür.

Önemli bazı sorunlarımızın çözüm yolunu "millî gücü"n harekete geçirilmesine bağlayan Yetiş'in önerisi şudur :

"Vatan kalkınması uğruna fedakârlık göstererek, herkesin kıt'a hizmeti derhal birbuçuk yıla indirilmeli, geri kalan 6 aylık askerlik müddeti

37 Bk. Adı geçen rapor, Ankara 1962, s. 26 ve 166, paragraf 45, 46 ve 531.

(Millî Kalkınma Orduları)nda geçmeli, bu dinamik ve organize gücün her ferdi, yurdumuzun ekonomik kalkınmasına hizmet edecek olan bu millî teşkilâtın içinde, mesleklerine, ihtisas ve tecrübelerine uygun bir ayırıma tâbi tutularak görev almalıdır... Ordu, çamur, izbe yığını köyleri, derme çatma gecekonduları, teneke mahalleleri mamureler halinde yeniden inşa edebilir ve bütünü ile bu güce sahiptir.

Üretimin artırılmasında, köy yollarının yapılmasında, turistik tesislerin kurulmasında büyük başarılar sağlayacak olan bu ((millî güç), sivil halkın iş sahalarını kapatacak şekilde değil, açacak şekilde organize edilecek olursa, memleketin çehresi birden değişecektir.”

Yazar, “Millî Kalkınma Orduları”nda çalışacak erlerle vazife alacak subaylara altı ayın sonunda “millî bir mükâfat” ödenmesini de öngörmektedir.

4. Beşir Hamitoğulları'nın Önerisi

“Bir israf ekonomisinin bütün özelliklerini yansıtan az gelişmiş Türk ekonomisinde, iktisadî kalkınmayı hızlandırabilecek âtil kaynaklardan birisi de, bugünkü şekliyle kalkınmayı köstekleyen ve sayısı milyonlarla belirtilen âtil iş gücü potansiyelidir” görüşünden yola çıkan B. Hamitoğulları, çözüm yolunu, atıl insan gücünün gönüllü olarak iktisadi kalkınmaya dayanak yapılmasında bulmaktadır³⁸.

Görüşlerini, “Bölgesel imeceden ulusal imeceye” biçiminde özetle yebileceğimiz yazar, “ulusal ekonomik kalkınmada, ağırlığı işgücüne veren, bir diğer deyişle, emeği iktisadî kalkınmanın stratejik değişkeni yapan bir model”in geliştirilmesinden yanadır. Köy envanter etüdlere göre 43 ile dağılmış 22.047 köyden % 79.8’inde “köyde imece” yapıldığını tespit eden Hamitoğulları, “ordu”dan da yararlanılabileceği fikrinde dir : “...savunma hizmetinin yürütülmesinde her hangi bir aksamaya yol açmadan yapılabilecek sade reformlarla ordumuzun fazla zamanı ve gücü iktisadî kalkınma doğrultusunda kanalize edilebilir” ve böylece, “Kullanılabilmeye hazır ve deplasmanı çok kolay olan ordu birlikleri arasında ormançılık, tarım, sulama, yol, konut, okul yapma gibi ihtisaslaşmaya, iş bölümüne gidilebilir”³⁹.

38 Bk. Türkiye’de Atıl İş Gücünün İktisadî Kalkınmaya Katılması veya İktisadî Kalkınma Seferberliği, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 23, S. 2, s. 15-38, (Haziran 1968).

39 Bk. Aynı adı taşıyan yazı, A. Ü. SBF.D., C. 23. S. 3, s. 69, (Eylül 1968).

Yazarın ana fikri, “ordu”dan da söz etmesine rağmen, şöyledir : “Halkın iktisadî kalkınmaya katılması, seferberliği, tamamen zorlayıcı olmamalıdır... Bu hareket gönüllü bir harekettir. İktisadî seferberlik, aynı çevreden olan ve geldikleri halk yığınları tarafından seçilen, en dinamik gönüllüler arasından çıkabilecek öncüler aracılığıyla gerçekleştirilmelidir”⁴⁰

*
**

“Öneriler” bölümünü tamamlarken “bütün köylülerin faydalanması için karar verilen bir çalışmaya katılma arzusu”nu belirten bir çalışmaya değinmeyi yararlı buluyoruz. Bütün köylülerin yararına yapılacak bir çalışmaya katılmak isteyenler soruyu cevaplandıranların % 89.6’sı olan 4.642 kişidir. Kesinlikle katılmayacaklarını söyleyenler ise % 5.5 oranındadır⁴¹.

Aynı araştırmaya göre, “Bugün köylerin karşı karşıya bulunduğu en önemli dert köylülerin % 25.6’sına göre su, % 21.9’una göre yol ve % 6.7’sine göre elektriktir. Okulsuzluk, topraksızlık, işsizlik ve sağlık konularındaki meseleler alt yapı imkânsızlıklarından daha düşük bir dağılım göstermektedir”(Adı geçen araştırma, s. 137). Üzerinde düşünülmeğe değer bulduğumuz bu bulgular, daha önce elektriklelendirmede “halk katılımı” konusunda yaptığımız yorumu da doğrulamaktadır.

V. ÖZET VE SONUÇ

“Köy Kalkınması Bakımından Köylerimizdeki İşgücünün Değerlendirilmesi” önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyu önemli bir hale getiren, özellikle tarım kesiminde bulunan ve üretime olumlu bir katkıda bulunmak yerine üreticilere yük teşkil edenlerin sayıca çokluğu ve potansiyel bir güç olarak taşıdıkları değerlerdir.

Konu, yakın geçmişi içinde ele alınacak olursa, tarım kesiminde çalışanların öteki kesimlerde yer alan iktisaden faal nüfusa kıyasla oran olarak gerilemesine karşılık, mutlak sayı olarak artmakta olduğu görülür. Kökeninde kırsal alanlardaki hızlı nüfus artışının yer aldığı olayımızda tarım alanlarının durumu, işletme biçimleri, geçimlik ve mevsimlere bağlı üretim, gelenek ve göreneğe bağlı usuller sınırlandırıcı bir rol oynarken faal nüfusun artmakta oluşu bir takım sorunlar ortaya çıkar-

40 Adı geçen yazı, s. 72.

41 Bk. **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması. Rapor 1**, Ankara 1970, s. 134, tablo 123.

maktadır. 1971 yılı için yapılan tahminlere göre, kır kesiminde, 15 ve daha yukarı yaşlarda 1.437.600 "işgücü fazlası" vardır.

Çizelge 1 - 8'in de gösterdiği gibi, sınırları zorlanmış bir tarım alanında sayıca artan bir işgücü, insan - toprak ilişkisinden doğan dengesizlikle birleşince, bir yanı ile tarımsal çalışmalarda emek yoğunluğunu artırıcı gelişmelere yönelirken, bir yanı ile de köyün itici gücünü çoğaltmaktadır. Böylece konu, demografik nitelikte bir şehirleşme ortamı içinde kırsal alandan taşarak Türkiye ölçüsünde bir "istihdam" sorunu yaratmaktadır.

Mevsimlik işsizlik ve gizli işsizlik konusunda çeşitli kaynaklarda yer alan sayılar değişiktir. Tarım kesiminde işgücü talebinin en az ve en çok olduğu aylara göre durumu tespit eden çizelgeler, büyük dalgalanmalar gösteren mevsimlik işsizliğin yanı sıra, dikkate değer miktarda gizli işsizliğin de bulunduğunu ortaya koymaktadır. Dikkate değer bir başka nokta da, 1967 - 1972 döneminde tarım kesiminde gizli işsiz sayısının gerileme eğilimi göstermesine karşılık, tarım dışı kesimlerdeki işsiz sayısında bir artış eğilimi bulunmasıdır. Tabir caizse, "gizli işsiz"lerden bir kısmının tarım dışı kesimlerde "açık işsiz" halini aldığı söylenebilir.

Çizelge 9 - 11'de yer alan bilgilere bazı araştırma sonuçlarının ve bölgelerle ilgili özelliklerin eklenmesi sonunda "yapısal" bir sorun olan mevsimlik ve gizli işsizlik şöyle belirlenebilir :

Her yıl işgücüne katılanlar sayısı, yaratılan istihdamın üstünde kalmakta, bu sebeple de işgücü fazlasının yarattığı işsizlik biçimleri ortaya çıkmaktadır. Tarım kesiminde toprakların genişletilememesi, yoğun emek isteyen üretim biçimlerinin ve tarım üzerine kurulu sanatların sınırlı gelişmesi işsizlik ve göç olaylarını yaratmaktadır. İşgücünün üretime verimli bir katkıda bulunması açısından ortaya çıkan yurt ölçüsünde plânlama ihtiyacı, nüfusun artış hızının azaltılması, bölgesel gelişmeyi de hesaba katan bir sanayileşme zorunluluğunu doğurmaktadır. Kullanılmayan işgücü potansiyelinin değerlendirilmesi çözüm bekleyen temel sorundur.

İşgücünün değerlendirilmesi ve üretime katkısının çoğaltılması bakımından yapılan uygulamalardan başlıcaları şunlardır :

- a) *Toplum Kalkınması da denilen "küçük toplum birimlerinde teşebbüs gücünün geliştirilmesi"*

Planlı kalkınma döneminde ele alınan "destekli imece" görünüşündeki çalışmalar, bir "yöntem" olmayı aşarak "köy kalkınmasını tümüyle kapsa-

yan bir aksiyon olarak ele alınışı” nedeniyle soruna “pek sınırlı” cevap getirebilmiştir. Öyle görünüyor ki, sosyal adaleti sağlayıcı köklü reformlar gerçekleştirilmedikçe, başka bir deyişle, başarı için gerekli “ön koşul”lar yaratılmadıkça “toplum kalkınması”na bağlanan ümitlerin “sınırlı” kalışı eşyanın tabiatı icabıdır. Zaten, az gelişmiş ülkelerin sosyal yapısı “gönüllülük” ilkesine dayalı çalışmalara yurt ölçüsünde başarı şansını tanımamaktadır.

b) *Özel Sorunu Olan Köyler*

Başta “orman köyleri” olmak üzere bazı kırsal yerleşmelerde istihdam sorunu daha da çetinlik kazanmaktadır: Emek yoğunluğu yaratmak, yeni iş alanları açmak, çalışma süresini çoğaltmak gibi tedbirlere dayanan uygulamalar varsa da bir yerleşme düzenlemesi yapılmadan bazı köyleri şimdiki yerlerinde kalkındırmanın imkânsız olduğu anlaşılmaktadır.

Çiftlik yapısının değiştirilmesi suretiyle işgücü yoğunluğu ve verim artışı sağlanabileceksin de, projelerin finansmanı için kaynak bulmak kolay olmadığı gibi, en azından yarısı kullanılmayan işgücü potansiyelini bu yolla değerlendirmek de mümkün görünmemektedir. Bu sebeple, sorunun kesin çözüm yolunun, İkinci Kalkınma Planında da belirtildiği gibi “sosyal hareketlilik”te aranması olağandır.

c) *Orduda Eğitim ve Hayata Hazırlama*

Askerlik süresi içinde erleri eğitime ve hayata hazırlama bakımından “ordu”nun önemli bir görev yüklediği yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır. Teraslama ve ağaçlama çalışmalarının yanı sıra okuma - yazma öğretimi, teknik kurslar ve tarım kesiminde emek yoğunluğunu artırıcı nitelikteki çalışmalar dikkati çekmektedir. Kanaatimizce, “Ordunun temsil ettiği potansiyel gücün, yurt savunmasının dayanağı olan iktisadî kalkınmada kullanılması kadar olağan bir şey düşünülemez”.

İşgücünün değerlendirilmesi konusunda ileri sürülen öneriler gönüllülük ve mecburiyet açısından bir seçim yapılmasını gerektirmektedir. Elbette, “mecburî” çalışmaların varlığı “gönüllü” çalışmaların sona erdirilmesi anlamına gelmez. Burada sözkonusu olan, tercih edilecek “model”in temel niteliğidir.

Öneriler arasında yer alan aykırı görüş, süreleri ve uygulama biçimleri bazı değişiklikler göstermekle birlikte, askerlik hizmetinin bir kısmının yurt kalkınmasındaki sivil hizmetlerde kullanılmasıdır. Öneri sa-

hipleri, ana çizgileriyle, çalışma alanlarını da belirtmişlerdir. Baade, Ataman ve Yetiş'ten ayrı olarak, "köylerde hiç bir işin bulunmadığı aylarda" ihtiyatların da hizmet servislerinde çalıştırılmasını önermektedir.

Ataman, Baade ve Yetiş, önerileri arasında Baade'ninkiler süre ve kapsam itibariyle en geniş olanıdır. Öte yandan, Baade'nin Türkiye'deki istihdam kapasitesini "yapısal değişikliğin finansmanı için en önemli kaynak" olarak nitelemesi sorunun candamarına el attığını göstermektedir. Bu sebeple, ele aldığımız öneriler içinde Baade'ninkine öncelik tanınarak tartışmaya esas alınması uygun olur.

Sonuç

"Giriş"te de işaret edildiği gibi, konunun "bütünlük anlayışı" içinde ele alınması gerekir. Bir yandan, başlıcalarımdan sözettiğimiz "uygulamalar" sürdürülüp tarım kesiminde olduğu gibi tarım dışı kesimlerde de çözüm yolları aranırken, bir yandan da cesur, yaratıcı ve yapıcı hamlelere başvurulması gerekmektedir.

"*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*"nın "Vatan Hizmeti" başlıklı 60. maddesi yeni bir hamlenin anayasal ilkesini ortaya koymaktadır :

"Vatan hizmeti, her Türk'ün hakkı ve ödevidir. Bu ödevin, Silâhlı Kuvvetlerde veya kamu hizmetlerinde ne şekilde yerine getirileceği kanunla düzenlenir".

Bize kalırsa, Anayasa'nın 60. maddesinde sözü edilen "kanun" düzenlenirken "Vatan hizmeti"nin yerine getirilmesi yolları, alt - yapı hizmetlerinin tamamlanması, tabiat değerlerinin korunması ve geliştirilmesi, yurdun imarı vb. konularına dayanılarak ele alınmalıdır. Böylece, yüz yılların ihmali kolayca ortadan kaldırılabileceği gibi, dengeli ve hızlı bir kalkınma için zorunlu olan manivela da bulunmuş olacaktır. Bu, işgücü potansiyelimizin kalkınmanın emrinde kullanılmasıdır.

"Vatan hizmeti"nin yalnız askerlik çağını mı, sadece erkek nüfusu mu kapsayacağı konuları ayrıca ele alınmağa değer. Gelişme halindeki bazı ülkelerde yer alan ve daha çok gençleri kapsayan, gönüllü veya mecburî, orduyla bağlantılı veya bağımsız çalışmalar da inceleme konusu olabilir⁴².

42 Bk. Youth Employment and Vocational Training Schemes in the Developing Countries, *International Labour Review*, V. LXXXVI, No. 3, pp. 209-234, (Eylül 1962).

Önemli olan, işgücünün değerlendirilmesi sırasında yurt gerçeklerinin gözetilmesi, Türkiye'nin gereksinmelerine en uygun olan çözüm yolunun bulunmasıdır. Akıl yolu egemen kılınmak suretiyle güçlüklerimizi kendi imkânlarımıza dayanarak çözebiliriz, çözmeliyiz. Nasreddin Hoca'nın sözünü ettiği "helva"yı yapmanın yolu budur.

Yararlandığımız Kaynaklar

Kitaplar :

- Türkiye'nin İnsangücü Durumu ve İhtiyaçlar (1960-1975), Ankara 1961, (Çoğaltma - DPT Yayını).
- Tarım İstatistikleri Özeti 1969, Ankara 1970, (DİE Yayını).
- Helling, G. - B., Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy, Ankara 1956, (Çev. Dr. A. E. Uysal).
- Türkiye'de Ziraî Makinalaşma, Ankara 1954.
- Kalkınma Planı. Birinci Beş Yıl. 1963-1967, Ankara 1963, (DPT Yayını).
- Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl. 1968-1972, Ankara 1967, (DPT Yayını).
- Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması. Rapor 1, Ankara 1970, (DPT Yayını).
- İktisadî Kalkınmanın Ziraî Cephesi, İstanbul 1965. (İ. Aksöz ve H. Halperin'in makaleleri).
- Türkay, O., Gizli İşsizlik, Ankara 1968.
- Nurkse, R., Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü. İstanbul 1964, (Çev. Ş. Adalı).
- Yazgan, T., Şehirleşme Açısından Türkiye'de İşgücünün Demografik ve Sosyo - Ekonomik Bünyesi, İstanbul 1968.
- Batı Karadeniz Bölgesi, Ankara 1971.
- Çukurova Bölgesi, Ankara 1970.
- Doğu Anadolu Bölgesi, Ankara 1970.
- Ege Bölgesi, Ankara 1970.
- Marmara Bölgesi, Ankara 1970.
- Orta Anadolu Bölgesi, Ankara 1970.
- İkinci Beş Yıllık Plan Çalışmaları. Köy ve Köylü Sorunu, Ankara 1967, (Çoğaltma - DPT Yayını).
- Orman Köylerinin Kalkındırılması, Cenova 1969, (Çoğaltma - ILO Teknik Yardım Programı).
- F. A. O. Türkiye Raporu, Ankara 1962.
- Ataman, A. Ş., Kültür Ordusu Teorisi veya Biyolojik Sosyal Muvazene Planı, Adana 1956.
- Yetiş. H., Milletvekilleri ve Senatörlere Açık Teklif, Manisa 1966.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, İstanbul 1971, (Hayat Yayını).

Dergi ve Gazeteler :

- T. C. Resmî Gazete, 11 Ocak 1971, S. 13720.
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (C. Geray ve B. Hamitoğulları'nın yazıları).
- İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, (C. O. Tütengil'in yazısı).
- İ. Ü. Orman Fakültesi Dergisi, (F. Baade'nin yazısı).
- Cumhuriyet, (C. O. Tütengil'in yazıları).
- İktisat Dergisi, C. 7, S. 40.
- Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni, Yıl 5, S. 20.
- International Labour Review, C. 86, S. 3.